

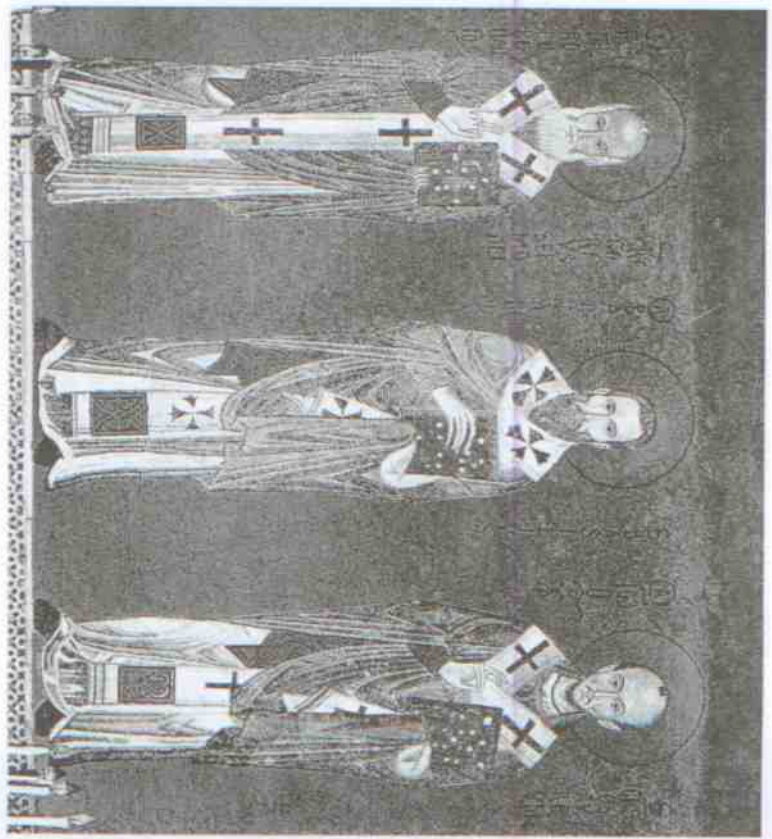
Θ.Ε. Δεσποδάμω, Βυζαντινή Φιλολογία. Το πρόβλημα και τα κείμενα, τόμος Α' (147-150-527 π.χ),
 Αθήνα, εκδόσεις 1995, 218-255

Ο ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ
 (329/330- 379)

Ο Μέγας Βασίλειος, επίσκοπος της καππαδοκικής Καισάρειας, είναι κορυφαία μορφή της Έκκλησίας. Πνεύμα προοικισμένο από τη φύση με σπάνιες δυνάμεις, πραγματοποίησε με πρώτο μοναδικό το ιδεώδες του έργο του διαρκή διαρκή της θεωρίας και της πράξης. Η γενναία παιδεία, την οποία απέκτησε με μαθησιακές σπουδές στα μεγάλα παιδευτήρια της εποχής του, τον ανέδειξε στην καλύτερη μορφή, με έργα ύψους ποιότητας, άξια να αντέξουν και στην ασημένια εποχή της θεολογίας, διακρίθηκε στους αγώνες για τη δογματική θεμελίωση της ορθοδοξίας, όσο και στη διακρίση της μεγάλης και εξαίρετης προδολητικής εκκλησιαστικής έτασης της Καππαδοκίας. Ως άθροισμα της δράσης, έκαμε πράξη τη χριστιανική άσκησή της άγίας και άλληθελής, δημοφιλήστας το πρώτο στην ιστορία συγκρότημα κανονικών ίδρυμάτων, την ονομαστή «Βασιλειάδα» του.

Ο Βασίλειος υπήρξε ο πρώτοτοκος γιος μιας πολυμελούς και όνομαστής οικογένειας της Καππαδοκίας. Ο πατέρας του Βασίλειος καταγόταν από τον Πόντο, όπου είχε μεγάλη περιουσία, και η μητέρα του Έμμαλία (ή Έβμαλία) καταγόταν από την Καππαδοκία. Η οικογένειά του είχε παράδοση χριστιανική. Η μητέρα ήταν κόρη μαγιστρα των διογηνών του Διοκλητιανού, ενώ ο πατέρας ήταν γιος της Μακρίνας, που είχε μαθητήσει κοντά στον περσιανό ιερέα και άγιο Γρηγόριο Νεοκαισάρειας. Όλα τα παιδιά της οικογένειας, έννά ή δέκα, άποστόλθηκαν στην κατά Χριστόν ζωή. Τρεις από τους άδελφούς έγιναν επίσκοποι, ενώ μία από τις άδελφές, η Μακρίνα, διακρίθηκε ως άποστολήσμένη μοναχή. Ο Βασίλειος την άναφέρει με σεβασμό και στοργή, ενώ ο Γρηγόριος ο Νύσσης, νεότερος άδελφός του Μ. Βασιλείου, της άφιέρωσε ένα άμνηστικό έργο του για την άθανασία της ψυχής, γνωστό και ως Μακρίνια (βλ. παρακάτω).

Πρώτος άσκαλαός του Βασιλείου υπήρξε ο πατέρας του, που άσκόλησε το έργο του προποδοδοκικού στην Καισάρεια. Η όικονομική άνεση της οικογένειας επέτρεψε στον Βασίλειο να προλογήσει και να όλοκληρώσει τις σπουδές του στα όνομαστότερα κέντρα της εποχής. Μετά την Καισάρεια σπούδασε στο Βυζάντιο, όπου πιθανότατα γνώρισε τον έθνικό πρόπορα Δάδωνιο και συνόθηκε μαζί του με άδελφή και συγκριτική γνώση, που δέν την έμπίδασε ή διαφορά των θρησκευτικών άντιλήσεων. Ο Βασίλειος συνέχισε και όλοκληρώσε τις σπουδές του στην Άθήνα, που έκακόνουθεσε άκόμη να διατραπεί την άλήγη του εκπαιδευτικού της σπουδών. Έδώ παρακαλόδησε τα μαθήματα δύο έπισημών σοφιστών, του έθνικού Ίουλιου και του χριστιανού Προπακισίου. Στην

Εκφ. 6. Οι Τρεις Έποποιες: Γρηγόριος ο Θεολόγος, Βασίλειος ο Μέγας και Ιουλιανός ο Χριστομύτης. Μουσείο του 12 αιώνα στην Capella Palatina του Παλέρμιου.

Αθήνα συνάντησε και τον φίλο του Πηνελόπου των Ναζιανζηνών, που τον είχε γνωρίσει ήδη στην Κασία και κατά το πρώτο στάδιο της μαθητείας τους. Οι δύο άνδρες συνδέθηκαν με βαθιά και άρρηκτη φιλία, που διήρκεσε σχεδόν ανέφελη στη ζωή τους. Ο Πηνελόπος, ο Ναζιανζηνός στα ποιήματά του, αλλά και προπαντός στον Έπιτάφιο εν είς τον Μέγαν Βασίλειον, αναφέρεται σ' αυτόν τον ψυχικό συνδεσμό με εκφράσεις αποκαλυπτικές, ενώ η άλλη λογιγραφία των δύο ανδρών είναι μαρτυρία σταύρου ήθους. Συμφωνητής των δύο ανδρών στην Αθήνα ήταν και ο Ιουλιανός, ο κατόπιν αυτοκατάρατος (361-363), με τον οποίο έπαισε άλλη λογιγραφία άργότερα ο Βασίλειος.

Με βαθιά και θαυμάσιμη ψευματική συγκρότηση (σημειωτέον, φιλοσοφική και επιστημονική) ο Βασίλειος έπαισέρσει στην πατριδα του, περί το 356, ότου, με όχι άποκευτόμενη έπαισση, υπέρβυλος έπιρρημένος τή περί τους λόγους φρονήματι (PG 46, 965C), άσκησε για μικρό χρονικό διάστημα το έπαγγελμα του ρητοροδιδασκαλίου. Δεν είχε άκλόμη βαπτισθεί χριστιανός και ή ναπή έπίδραση των έθνικων γραμμάτων άπειλούσε να τον εκτρέψει. Στην κείμη αυτή για τή σταυροφρομία και τους προσανατολισμούς του κειμήτι, ή έπίδραση της άδειας του Μακρίνου, που ήσαν ήδη μοναχή, στάθηκε άποφαστικη. Ο Βασίλειος βαπτισθηκε και άποφάσισε να άποσυνθεί στην υπηρεσία του χριστιανισμού. Ο ίδιος, γράφοντας άργότερα στον φίλο του Ευστάθιο επίστρο Δεβαρεια, έξολογολείται: Έγώ πολόν χρόνον προαναλάωσας τή ματαιότητι, και πάνταν σχεδόν την έμιαυτού νεότητα ενωσανώσας τή ματαιοτητά, ήν είχον προσαρτήσαν τή άκαλήθει των μαθημάτων της παρά του Θεού μου παλιερης σοφίας (δηλ. της θωαθην), έπειδή ποτε, όστει έξ ύπνου θαθεός άναστατός, άπέδωλα μεν προς το θαυμαστόν φός της άληθείας του Εύαγγελίου, κατέδον δέ το άχρηστο της σοφίας των άρχόντων του αιώνος του των καταργουμένων (Έπιστ. 923, τ. III, 10-11, Courtonne).

Άρχικώς έπισκεψέθηκε τα μεγάλα μοναστήρια κέντρα της Παλαιστίνης, της Συρίας, της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας, για να άποκτήσει άμεση βωματακή έμπειρία του μοναχισμού και να γνωρίσει όνυμαστους άσκητες της εποχής (μεταξύ 357-358). Φανεται ότι ή οργάνωση αυτή του άνατολικού άσκητισμού δεν τον ικανοποίησε άπολύτα. Έπίσχεψε στην πατριδα του και άποσυβήθηκε σε ένα πατρικό κτήμα στη Νεοκαισάρεια του Πόντου, κοντά στον ποταμό Ίρι, για άσκηση και περισυλλογή. Ο ίδιος, προσηκλώντας τον φίλο του Πηνελόπου Ναζιανζηνό στην κείη ήσχη, παρέρει εθιδωακή είδωλα του τούτου (έν. 15, τ. I, 42-45, Courtonne). Έδώ παρέρειε μία πενταετία περίπου (357-362). Κατά διαστήματα έρχόνταν κοντά του και ο Πηνελόπος, ο Ναζιανζηνός. Μαζί φιλοπόνησαν τή φιλοσοφία, μία άθωολογία άπό τα κείμενα του Πλατόνη, και σγείασαν τα Άσκητικά, τα όποια έπέσεισσε άργότερα ο Βασίλειος και έδωσε την άστική του μορφή.

Το 370 ο Βασίλειος προσηκώθηκε επίσκοπος Κασίας, παρά τις άρχικές άντιρήσεις του. Κατά το διάστημα της θαχίας επισκοπίας του έπέδειξε σταύνα άσκητικά προσόντα και όημοσυλική δύναμη άνωρήσστη. Πόρρητος της θωθοδίας υπέρσει, με τα συγγράμματα, το κήρυγμα, την άλλη λογιγραφία και τις παρέρεισεις του ο μεγάλύτερος υπότηρικής του Μεγάλου θωασιού.

Η θαρραλία στάση του άπέναντι στις πιέσεις και τις απειλές του άπεικλώντος αυτοκατάρατου Ουάλη τον άποδεικνύει ως πνευμα ελευθερο και άνεξάρτητο. Αντιμέτωπος με νηπαλύντητα και με άνώτερο ήθος συκοφαντες και δυσφημιστες έχθρών, αλλά και πόρων φίλων του. Άνεπτους άξιωθαυμαστη φιλοθωατική δόση, που έμεινε παρομοίως στη ζωή της Εκκλησίας. Κατά το φώδιο λαμό που έπλάσε την Καπαδοκία το 368, ο Βασίλειος οργάνωσε ένα πρότυπο για την εποχή του πτογοκοχέμιο, που άποτέλεσε τον πυρήνα σετής εισγών ιδουμάτων στην Κασία, για τα όποια θωαθεί ο ίδιος στην υπ' άρ. 94 έπιστολή του προς τον κλεινήτη της Καπαδοκίας Ήλια. Ο Πηνελόπος ο Ναζιανζηνός άποκαλεί το συγκρότημα των ιδουμάτων του Βασιλείου «καυνή πόλων, που το όνημασαν προς τιμήν του «Βασιλειάδα», ο πτωχών έστιν έπιστημότατον καταργώνον ύπο Βασιλείου κατασκευασθέν, άρ' ου την προστηγγοσαν την άρχην έθαθε και εις έτι νών έχει, όπως γράπει ο έστοικός Διοκράτης ο Συλαστιαός (6, 6A).

Η κλωνυμένη υγεία και α πολυμέτωπα άγώνες του τον όδηγησαν πόρρω από τον θάνατο την 1 Ιανουαρίου 379. Η χρονολογία αυτή άποφασήρηθηκε προσηκώτως από τον Ρ. Μαυαλι, κατά τον όποιο ο θάνατος του Βασιλείου συνέβη τον Σεπτέμβριο του 377. Η μνήμη του ως αγίου τιμάται την 1 Ιανουαρίου. Τόν 11ο αιώνα ο λόγιος μητροπολίτης Εύχατων Τωάννης, ο Μασπόπος είστηγήθηκε την καθέροση κοινής έστεις των τάων μεγάλων έπαρχών, Βασιλείου του Μεγάλου, Πηνελόπου του Θεοδύρου και Ιουάννου του Χρυσόστομου στις 30 Ιανουαρίου. Η έορτή αυτή προσέδαθε εύρυτερο πέπειχέμιο, ως έορτή των εθωθικών και χριστιανικών γραμμάτων, και τιμάται ως σημερα.

ΕΡΓΑ

Το συγκροτικό έργο του Μ. Βασιλείου ούθηκε σγείον στο όνομό του και άσκησε τέραστα έπίδραση στη θαυμάροση της εκκλησιαστικής φιλόσοφίας, σε θωδωλογο τον χριστιανικό κόσμο. Άπό την άποψη του πέπειχέμιο και της μορφής, τα έργα του Βασιλείου διαφώνονται σε τέσσερα ένότητες: δογματικά, πτονητικά, θωαυσε και έπιστολά.

α. Δογματικά

Τὰ δογματικά έργα του Βασίλειου περιλαμβάνουν την πολυμερή του κατά των αθετησίων και τη στήριξη τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδοξίας. Τὰ σημαντικότερα τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι τὸ *Κατὰ Εὐνομίον* (3 βιβλία) και τὸ *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* (30 κεφάλαια). Μὲ τὸ πρῶτο ἀνέπτυξε τὴ θεσιολογία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (363-364), μὲ «ἀριστοτελεῖσι ἐμπνεύσεως λογικῆν» (Π. Χρήστου), ἐνῶ στὸ δεύτερο, ποὺ ἀναγνωρίζεται γενικῶς ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα δογματικά δοκίμια τῆς χριστιανικῆς γραμματείας, κατὰ ὄρους θεολογικῆς σκέψης, ἐκθέτει τὴ ἀπόφασί του γὰρ τὴν ὑπόστασι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἐπέκτεινε λίγο ἀργότερα τὸν Ἀπόστολο Μεθούλιανον στὸ ἑσώτερο ἔργο του *De Spiritu Sancto*. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Β. Τσαρκίς, «τὸ δοκίμιο δίνει παραγματικά τὸ μέτρο τῆς ἀναστροφῆς τοῦ Βασιλείου μὲ τὴν ἐλληρικὴ φιλοσοφία, μὲ τὸν Πλάτωνα κυρίως, μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, τοὺς στωϊκούς, και πρὸ πάντων τὸν Πλωτῖνον».

β. Παρακτικά

Στὴν κατηγορία τῶν παρακτικῶν συγγραμμάτων περιλαμβάνονται κυρίως τὰ *Λοκρητικά* και ἡ *Θεία Λειτουργία*. Τὸ θεμελιώδες ἀσκητικὸ ἔργο τοῦ Βασιλείου περιλαμβάνει δύο ἐπι μέρους συγγράμματα, μὲ τοὺς τίτλους *Ὅροι κατὰ πλάτος* και *Ὅροι κατ' ἐπιτόμην*. Στὸ πρῶτο ἐκτίθενται τὰ βασικά θελήματα τῆς ἀσκητικῆς ἀρετῆς, ἐνῶ στὸ δεύτερο τὰ προβλήματα τοῦ καθήμενου βίου τοῦ κοινωδικοῦ μοναχισμοῦ, τοῦ ὁποῖου ὁ Βασίλειος θεωρεῖται εἰρηγητὴς και θεωρητικὸς νομοθέτης. *Ἄλλα* ἔργα τῆς κατηγορίας αὐτῆς, ὅπως εἶναι τὰ *Περί παθεσίας* και *Περί βαπτίσματος*, δὲν θεωροῦνται γνήσια.

γ. Οὐδηντικά

Τὸ οὐδηντικὸ ἔργο τοῦ Βασιλείου εἶναι ἐκτενέστατο και περιλαμβάνει μεγάλη ποικιλία θεμάτων ἐργηνευτικῶν, δογματικῶν, ἠθικῶν, ἐγκληματικῶν κλπ. Ἀπὸ τῆς ἐργηνευτικῆς ὁμιλίας, αἱ ἕνεκα γὰρ τὴν ἐξήρησιν δημοφιλῆ τοῦ κόσμου (βλ. τὴν *Ἐξήρησον*) ἀποκαλύπτουν τὸν πλοῦτο και τὸ εὖθεος τῆς παιδείας τοῦ Βασιλείου, μὰ καταπληθυσουσα γνώση τοῦ φυσικοῦ κόσμου και τῶν ἀνθρωπίνων ἐμπεισιῶν. Μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Βασίλειος θεμελιώνει τὴ γρηστανικὴ κοσμολογία. Ἀπὸ τῆς ἀλλῆς ἐργηνευτικῆς ὁμιλίας του ἀξιόλογες εἶναι αἱ ὁμιλίες στὸς *Ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ* (13 ὁμιλίες), ποὺ ἐμπνεύτουν και θεωρητικὴ γενικότερον προδιδηκτικῶν τῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Ἡ γρηστανότητα τῆς *Ἐξήρησεως* εἰς τὸν *Ἡσαΐαν* ἀμφισβητεῖται σήμερα, μολοντὶ ὑπάρχουν ἱσχυρὰ στοιχεία τῆς κριτικῆς ὑπερ τοῦ Βασιλείου.

Ἐνα πλῆθος ὁμιλιῶν τοῦ μεγάλου Πατρὸς ἔχουν παρακτικὸ και ἠθικὸ πε-

ριεγμένο, ὅπως *Πρὸς τοὺς πλουτιῶντας*, *Κατὰ μεθούλιον*, *Περί φθῶου*, *Κατὰ ἀρηγέζομένον*, *Εἰς τὸ καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας*, *Ὁμιλία ῥήθεια ἐν λαῶν και αὐγμῶ κ.ἀ.π.* Στὴν κατηγορία αὐτὴν πρέπει ἴσως νὰ καταταχθεῖ και ὁ περιεργὸς λόγος τοῦ Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἐλληρικῶν ὁρῶσαντο λόγων, τὸ πρῶτο ὀργανωμένο δοκίμιο γὰρ τὴς σχέσεως τῆς χριστιανικῆς παιδείας μὲ τὰ κείμενα τῆς ἀρχαίας ἐλληρικῆς γραμματείας, «ἓνα εἶδος καταστατικῆ γάστρη τοῦ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ» (Fr. Dölger). Ἀξιόλογα εἶναι ἐπίσης τὰ ἀνολογικά του ἐγκλήματα, ὅπως στὸν μάρτυρα Πόρδιο, στὸν ἄγιο Ματθαῖο και στὸς ἄγιους Τεσσαράκοντα μάρτυρας. Τὰ κείμενα αὐτὰ ἀπάρχουν ἱσχυρὴ ἐπίδρασι στὴ διαμόρφωσι τῆς ἀνολογικῆς ὁμιλητικῆς λογοτεχνίας στὸ Βυζάντιο.

δ. Ἐπιστολές

Τὸ σημαντικότερο ἴσως μέρος τῆς γραμματειακῆς παραγωγῆς τοῦ Μ. Βασιλείου εἶναι αἱ ἐπιστολές του. Σήμερα σόζονται 366 ἐπιστολές του, ἀπὸ τῆς ὁποῖας περίπου 40 δὲν θεωροῦνται γνήσιες. Οἱ ἐπιστολές τοῦ Βασιλείου καλύπτουν μία περίοδο εἴκοσι περίπου ἐτῶν (357-378) και παρῆλθον ζωντανὴ και ἀξίωσιση εἰκόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς, τῆς κοινωνικῆς και τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς παρθενόου ἐκείνης ἐποχῆς. Οἱ ἐπιστολές αὐτές, γραμμένες σὲ ὕφος λαμπρὸ και μὲ λογοτεχνικὴ ἐπιμέλεια και γάστρη, ἀναδεικνύουν τὸν Βασίλειο ὡς ἓνα ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἐπιστολογράφους θῶν τῶν ἐποχῶν. Δίκαται ὁ φῶτος τὸν θεωρεῖ κανὼνα *ἐπιστολομαίῶν γραμματικῶν* (Βιβλ. κιάδ. 141).

Ὁ Βασίλειος ἀνίχει στὴ γαστα τῶν μεγάλων και προσηλυμένων συγγραμμένων. Τὸ συγγραμμὸ του ἔργο, ἐκκλησιατικὸ σὲ ἔκτασι και σὲ ποιότητα, τὸν κατατάσσει μετεξὺ τῶν μεγαλύτερων πνευματικῶν μορφῶν τῆς ὄλης Ἐκκλησίας. Ἡγετικὴ μορφή τῆς Ἐκκλησίας, συνέβαλε ἀποφασιστικά, μὲ τὸ ἀναιμαρτήρητο κόρος τῆς διδασχῆς του, στὴ διαμόρφωσι τῶν δογματικῶν και ἠθικῶν κανόνων τῆς ζωῆς του χριστιανικοῦ κόσμου. Πλούτισε τὴν ἐλληρικὴ γραμματεία μὲ ἔργα ἕψηλῆς ποιότητας και νομιμοποίησε τὴ σπουδὴ τῶν ἐλληρικῶν γραμμάτων στὴ χριστιανικὴ πνευματικὴ ζωή. Ὡς συγγραφέας ὕπολοιποι κάποτε στὸ τομειώδες και περίεργο ἀστανικὸ ὕφος, ποὺ ἦταν τοῦ σερμου και τὴν ὕστερη ἀρχαϊότητα, ἀλλὰ γενικὰ γνωρίζει νὰ τρεπὶ τοὺς κανόνες τῆς κλασσικῆς ἀπότρητας. Ὁ φῶτος δὲν διατάξει νὰ τρεπὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ Πλάτωνος και τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἄριστος μὲν ἐν πασὶ τοῖς αὐτοῦ λόγους ὁ μέγας Βασίλειος λέξει τε γὰρ καθαρὰ και εὐσηγμῶ και κυρία και δίως πολιτικῆ και πανηγυρικῆς ἀστος, αἱ τὴς ἀλλος, χορηγασθεαι, νομμάτων τε τάξει και καθαρῶτητι πρώτως, ἀλλ' ὠδενός δευτέρος ἀσεται· πηλασῶντος δὲ και γλυκύτητος και γε λαμπρότητος ἔσαστης, και ἔσων τῶν λόγων, και ὄσπερ ἐξ αὐτοσγεῖου πηγάζων τὸ βέλθον. Καὶ τῶν πηλῶν δὲ ἐπὶ τοσούτων ἦεν ἀποκε-

